

Haçlı Seferlerinin Kırılma Noktalarından Nehru'l-Kelb Savaşı: 1100
The Battle of Nehru'l-Kelb, a Breaking Point of The Crusades: 1100

Nadir KARAKUŞ

*Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi
Anabilim Dalı, Çorum, Türkiye.*

*Assoc. Prof., Hitit University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts,
Department of Islamic History, Çorum, Türkiye.*

nadirkarakus@hitit.edu.tr Orcid: 0000-0002-1508-9752

Atıf/©: Karakuş, Nadir (2023). Haçlı Seferlerinin Kırılma Noktalarından Nehru'l-Kelb Savaşı:1100, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 10-20, ss. 368-386.

Citation/©: Karakuş, Nadir (2023). The Battle of Nehru'l-Kelb, A Breaking Point of the crusades: 1100, *Kafkas University Faculty of Divinity Review*. Issue 10-20, pp. 368-386.

Makale Bilgisi / Article Information:

Doi : 10.17050/kafkasilahiyat.1247033

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 03 February / Şubat 2023

Accepted / Kabul Tarihi: 09 March / Mart 2023

Published / Yayın Tarihi: 28 July / Temmuz 2023

Volume / Cilt: 10; **Issue / Sayı:** 20; **Pages / Sayfa:** 368-386.

Suggested ISNAD Citation: Nadir Karakuş, "Haçlı Seferlerinin Kırılma Noktalarından Nehru'l-Kelb Savaşı: 1100", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (Temmuz- July 2023), 368-386.

Notlar/Notes

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

www.dergipark.org.tr

The Battle of Nehru'l-Kelb, A Breaking Point of the Crusades: 1100

Nadir KARAKUŞ

Abstract

The success of the Crusaders in Anatolia, Antakya and Jerusalem between the years 1097-1099 was due to the conflict and jealousy among the Muslims rather than their own determination. In 1100, new developments took place in Syria, and the Crusaders were given the opportunity to deal a fatal blow. Antioch Crusader Prince Norman Bohemond was imprisoned by the Danishmend Turks in their capital Niksar, and Antioch was left without a head. The death of the King of Jerusalem, Godefroi de Bouillon, also deepened the crisis among the Crusaders and began to drag them towards annihilation. In the meantime, the Muslims of Damascus and Hıms set up an ambush in a steep passage for Count Baudouin, who started his journey to Jerusalem after receiving the news of his brother's death. Despite everything being considered, the Emir of Tripoli, who was disturbed by Dukak, the ruler of Damascus, trying to expand his lands towards Beirut, displayed a stance on the side of the Crusaders by sharing supplies and intelligence information to the Crusaders. Despite the initial successes, the ambush set up on the steep pass between Beirut and Sayda, known as Nehru'l-Kelb, later failed. Thus, an opportunity was not seized by the Muslims, and after a while, Baudouin's Kingdom of Jerusalem, Bohemond's nephew Tancred Prince Antioch, saved the Crusaders from a great disaster. In this process, he proved once again that the Crusaders could not be defeated without the spirit of unity among the Muslims.

Keywords: History of Islam, Crusades, Damascus, Hıms, Nehru'l-Kelb, War.

Haçlı Seferlerinin Kırılma Noktalarından Nehru'l-Kelb Savaşı: 1100

Nadir KARAKUŞ

Öz

Haçlıların 1097-1099 yılları arasında Anadolu, Antakya ve Kudüs'te elde ettikleri başarılar, kendi azimlerinden daha çok Müslümanlar arasındaki çekişme ve kıskançlıklardan kaynaklanmıştır. 1100 yılında ise Suriye'de yeni gelişmeler olmuş, Haçlılara ölümcül bir darbe indirme imkânı doğmuştur. Antakya Haçlı Prinkepsi Norman Bohemond Dânişmend Türkleri tarafından başkentleri Niksar'da zindana atılmış ve Antakya başsız kalmıştı. Kudüs Kralı Godefroi de Bouillon'un da ölümü Haçlılar arasındaki krizi derinleştirmiş ve onları bir yok oluşa doğru sürüklemeye başlamıştır. Bu esnada abisinin ölüm haberini alarak Kudüs'e doğru yolculuğa başlayan Kont Baudouin için Dımaşk ve Humus Müslümanları sarp bir geçitte pusu kurmuşlardır. Her şey düşünülmesine rağmen, Dımaşk meliki Dukak'ın Beyrut'a doğru topraklarını genişletmeye çalışmasından rahatsız olan Trablus emiri, Haçlılara erzak ve istihbarî bilgi paylaşımında bulunarak Haçlılardan yana bir tavır sergilemiştir. Nehru'l-Kelb olarak bilinen Beyrut-Sayda arasındaki sarp geçitte kurulan pusuda elde edilen ilk başarılar rağmen Dımaşklılar daha sonra başarısız olmuştur. Böylece de Müslümanların eline geçen bir fırsat değerlendirilememiş, bir müddet sonra da Baudouin Kudüs Krallığı, Bohemond'un yeğeni Tancred de Antakya Prinkepsliği'ne geçerek Haçlıları büyük bir badireden kurtarmışlardır. Bu süreç de Müslümanlar arasında birlik ruhu olmadan Haçlıların mağlup edilemeyeceğini bir kez daha ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Haçlı Seferleri, Dımaşk, Humus, Nehru'l-Kelb, Savaş.

GİRİŞ

Tarihte sarp geçitler ve kritik noktalar, tarihin akışını değiştirmiş, bu geçitlerden başarıyla geçenler isimlerini ölümsüzleştirmişlerdir. Afganistan-Pakistan arasında yer alan ve Asya'nın iki büyük bölgesinin ortasında yer alan meşhur "Hayber Geçidi" bunlardan ilk akla gelenlerdendir. Pers/Ahemeniş İmparatoru I. Darius (MÖ. 552-485) Hindistan'a bu zorlu geçidi aştıktan sonra girmiş, MÖ. 326'da Makedonyalı İskender'in (MÖ. 336-323) kumandanları Perdikkas ve Hephæstion bu geçitten Hindistan'a ulaşmıştır.¹ Bu sarp geçit, daha sonra İslâm tarihinde de önemli olaylara sahne olmuş Gazneli Mahmud (998-1030), 1001'de Hayber Geçidi'ni geçerek Peşâver civarını ele geçirmiş,² Timur 1398-1399'da Hindistan seferine bu geçidi aştıktan sonra başlamış,³ Bâbürlüler buradan geçerek Sasanîler üzerine seferler düzenlemişlerdir.⁴

Sarp geçitlerin ne denli önemli olduğu Asr-ı Saadet'te de kendisini bir kez daha göstermiştir. Uhud Dağı'na çok yakın bir mevkide bulunan "Ayneyn Tepesi", Siyer ve İslâm Tarihi'nde unutulmaz bir olaya sahne olmuştur. Adını eteğinde bulunan iki su kaynağından aldığı zikredilen Ayneyn Tepesi, 625'te yapılan Uhud Gazvesi esnasında Hz. Peygamber'in yerleştirdiği okçular ile hafızalarda yer edinmiştir. Abdullah b. Cübeyr kumandasında⁵ Mekkelilerin arkadan saldırmalarını önlemek için yerleştirilen okçular, savaşın ilk başlarında elde edilen muvaffakiyetle birlikte mevzilerini terk ederek savaşın Müslümanların aleyhine dönmesine sebep olmuşlardır. Bundan dolayı pek çok Müslümanın şehadeti ile neticelenen o güne aynı zamanda "Yevmü'l-Ayneyn" denilmiştir.⁶

Doğu Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki sarp geçitlere ve yüksek zirvelere sahip Kafkaslar, zorlu ve çetin geçitleri ile bilinir.⁷ Özellikle Hazar Denizi ile Büyük Kafkas sıradağlarının eteklerinde yer alan "geçit, sınır karakolu" anlamına gelen Derbend, bunlardan birisidir. Tarihçi ve nesep âlimi Belâzurî (öl. 279/892-893) bu sarp bölge için "el-

¹ T. W. Haig, "Hayber Geçidi", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 5/1, 386-387.

² Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, nşr. Abdülhay Habîbî (Tahran: y.y., 1347), 166-171.

³ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu, Atilla, Cengiz Han, Timur*, çev. M. Reşat Uzmen (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980), 416-417.

⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 1940), 3/450 vd.

⁵ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989), 1/219-220; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk., şrh: M. es-Sekkâ-İ. Ebyârî-A. Şelbî (Kahire: y.y. 1375/1955), 2/65; Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397), 1/67; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1959), 1/319; Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu't-Taberî)* (Beyrut: Dâru't-Turâs 1387), 2/507-509; İbn Abdilber el-Kurtubî, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992), 3/877; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 4/31; İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil fî't-Tarih*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1417/1997), 2/42; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Vesâik, 1423), 17/118; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah et-Türkî (b.y., Dâru Hicr, 1418/1997), 5/173; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü Mübtede' ve'l-Haber fî Tarihi'l-Arab ve'l-Berber ve Âsirihim min Zevi's-Şe'ni'l-Ekber*, thk. Halil Şahâde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1985), 2/434; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Tenvârihi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekât vd (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 3/257-260.

⁶ İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 2/28-32; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-Amrî (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 39/257; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (b.y., Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 1/178; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1992), 3/179; 16/176; Muhammed Hamîdullah, *Hz. Peygamberin Savaşları ve Savaş Meydanları*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1981), 108-114.

⁷ Hatice Palaz Erdemir, "The Nature of Turko-Byzantine Relations in the Sixth Century AD", *TTK Belleten*, 68/252 (2004), 423-430.

Bâb, el-Bâb ve'l-Ebvâb” tabirlerini kullanır.⁸ Başka tarihçilerin “Bâbü'l-Ebvâb” olarak kaydettikleri bu geçit,⁹ aynı zamanda Türk kavimleri tarafından “Demirkapı” (Temür Kapı) olarak da tanınır.¹⁰ Bu bölge civarında yaşayan Ermenilerin bu sarp geçide “Çor” adını vermeleri¹¹ ise bu isim çeşitliliğini daha da artırır. Bu ismin de Ermeniler ile müttefik olan Gürcü Prensi Çorduanel gibi kahramanlardan¹² mülhem olduğu düşünülebilir.

Tarihte, Kuzey İtalya'nın sarp geçitleri de ordular için demir leblebi olmuştur. Rus generali Suvorov, 1799'da Avusturya ile ittifak yaparak Kuzey İtalya'ya girmiş ve Fransızlara karşı bazı başarılar elde etmiştir. Ancak bu sırada Avusturya'daki durum Fransızlar lehine değişince, ordusunu Kuzey İtalya'nın sarp geçitlerinden başarı ile geçirerek, askerlerini Fransızların eline esir düşmekten kurtarmıştır. Bundan dolayı da General Suvorov, Çar I. Pavel Petroviç (1796-1801) tarafından “generalissimus” nişanı ile ödüllendirilmiştir.¹³

Haçlı seferlerinin ilk yıllarında da Trablus topraklarındaki Nehru'l-Kelb Geçidi ve burada yapılan savaş, stratejik öneme sahip zorlu mekânların ne denli mühim olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Nehru'l-Kelb; yani Köpek Nehri, Beyrut ile Saydâ (Sidon) arasında çetin ve zorlu geçitleri¹⁴ ile bilinen bir bölgedir.¹⁵ Eski çağlardan beri meşhur olan bu zorlu geçit, büyük hükümdar ve fatihler için dahi çetin ceviz çıkmıştır. Firavun II. Ramses (MÖ. 1332-1323) bu geçidi başarıyla aştığında buradaki kayalara hiyeroglif yazısı ile zafer kitabesini kazıtmıştır.¹⁶ Yine Babil imparatoru Nabukadnezzar/Buhtunnasr¹⁷ (MÖ. 605-562) MÖ. 598'de Kudüs üzerine yürüyüp de bu sarp geçidi aşınca, çivi yazısı ile zaferini kayalara naksetmiştir.¹⁸ Suriye asıllı Roma İmparatoru Septimus Severus'un (193-

⁸ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân, Ülkelerin Fetihleri*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013), 238.

⁹ Taberî, *Târih*, 8/270; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 6/294; 8/192; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 1/154; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 5/331; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer* (Kahire: Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Mısıriyye, ts.), 1/52; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 1/212; 1/248-249; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/159; İbn Haldun, *İber*, 1/94; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ fi Smaâti'l-İnşâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4/258, 363; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülûk Mısır ve'l-Kahire*, nşr. M. Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1992), 1/88; İbn Vâsıl, *Müferrücu'l-Kurûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl vd (Kahire: el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1377/1957), 4/53-54; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 1/87, 95;

¹⁰ Reşîdüddin, *Tarih-i Gâzân Hân*, çev. Fuat Abdülmütî es-Sayyâd (Kahire: Dâru's- Sikâfe li'n- Neşr, 2000), 69-70; John A. Boyle, “The Journey of Het'um I, King of Little Armenia, the Court of the Great Khan Mongke”, *Central Asia Journal*, 9 (1964), 181-353; Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 1984), 176; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 98, 387.

¹¹ Saleh Muhammedoğlu Aliev, “Derbend”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/164-166.

¹² Bk. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara: TTK Basımevi, 2000), 89-90, 150.

¹³ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: TTK Yayınları, 1987), 295.

¹⁴ Sibt İbnü'l-Acemî, *Kunûzü'z-Zeheb fi Târîh-i Halep* (Halep: Dâru'l-Kalem, 1417), 2/141.

¹⁵ Yâkût el-Hemevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 4/475; 5/323; Makrizî, *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 4/105; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, 10/215.

¹⁶ Kenneth Anderson Kitchen, *Ramesside Inscriptions Translated and Annotated* (Oxford: Blackwell Publishers, 1996), 33-34.

¹⁷ İslâm tarihi kaynaklarının Babil hükümdarı Nabukadnezzar'a Buhrunnasr demeleri ile ilgili olarak bk. Taberî, *Târih*, 1/205; Ebü Şâme, *er-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*, thk. İbrahim Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 1/261.

¹⁸ A. L. Oppenheim, “Nebuchadnezzar”, *The Interpreter's Dictionary of the Bible* (New York: Nashville 1962), 3/529-530.

211) kahraman Galyalı lejyonerlerine yönelik methiyesi de bu kalıntılarda görülmüştür.19 Üstelik bu bölge, Kudüs'ü 1098'de Artukluların elinden bir oldubitti ile alan Fatımîlerin kuzeydeki son sınırını teşkil etmiştir.20

Bu çetin bölgeyi daha da meşhur eden Amin Maalouf'un "Tanios Kayası" adlı dramatik romanıdır. Cebel bölgesindeki bir Katolik şeyhin kâhyası olan Gerios, işlediği bir cinayetten ötürü oğlu Tanios ile birlikte hızlı bir yürüyüşle Köpek Nehri'ni geçerek Beyrut'a ulaşmışlar ve buradaki limandan bindikleri bir gemi ile Kıbrıs Adası'na sığınmışlardır.21 Köpek Nehri'ni kurulan tuzaklara rağmen sağ salim geçen bir başka kişi de Kudüs'ün ikinci kralı olan Baudouin de Boulogne'dir (I. Baudouin) (1100-1118). Onun bu sarp geçitten Benû Ammâr, Dimaşk Meliki Dukak, Humus emiri Cenâhüddevle Hüseyin, Halep meliki Rıdvan ve Şeyzer'deki Munkızîler tarafından birlik halinde engellenememesi ise Haçlıların Suriye ve Filistin'deki varlıklarını sona erdirmeye fırsatını ortadan kaldırmıştır. Bu makale, 1100 yılında yapılan Nehru'l-Kelb Savaşı vesilesi ile Haçlıların, Suriye ve Filistin'de uzun süre nasıl tutunduklarının da en önemli sebeplerinden birisini ortaya koymaya çalışacaktır. Diğer yandan İslâm tarihi dönem klasiklerinin, bu önemli savaştan bahsetmemeleri, ele almaya çalışacağımız konuyu daha da önemli hale getirmektedir.

1. NEHRÜ'L-KELB SAVAŞI ÖNCESİ SURIYE VE FİLİSTİN

Papa II. Urbanus'un (1088-1099) 1095 yılında Orta Fransa'nın Clermont şehrinde yaptığı Haçlı seferi çağrısı,22 Kudüs'ü kurtarmak için kalabalıkları yollara dökmüştü. "Halkın Haçlıları" olarak bilinen ilk grup, Anadolu Selçukluları tarafından yok edilse de23 ikinci topluluk olan profesyonel askerler, önce Bizans'ın desteği ile İznik'i ele geçirmiş,24 daha sonra da Darylaion (Eskişehir) Savaşı'nda Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıcarşlan ve müttefiklerini mağlup etmişlerdi.25 Bundan sonra da Haçlıların önleri açılmış, 1097

19 R. E. Smith, "The Army Reforms of Septimius Severus", *Historia* 21 (1972), 481-500.

20 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: TTK Basımevi, 1986), 1/206, 212.

21 Amin Maalouf, *Tanios Kayası*, çev. Olcay Kunal (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 151.

22 Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres, A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, çev. F. Rita Ryan (Knoxville: University of Tennessee Press, 1969), 66-68; Raymondus Aguilers, *Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem, Haçlılar Kudüs'te, Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi*, çev. Süleyman Genç (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019), 49-51; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane, History of the Journey to Jerusalem*, çev. Susan B. Edgington (Farnham: Ashgate Publishing, 2013), 1/18, 266; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey (New York: Columbia University Press, 1943), 1/87-88; Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996), 305-308; William of Malmesbury, *Chronicle Kings of England*, çev. J. A. Giles (London: H. G. Bohn, 1847), 184 vd.; Thomas F. Madden, *The Concise History the Crusades* (New York: Rowman & Littlefield, 2014), 7; Jonathan Riley Smith, *The Crusades, A History* (New York: Oxford University Press, 1995), 2-12; Robert Somerville, "The Council of Clermont and the First Crusade", *Studia Gratiana* 20 (1976), 325-337; Peter Orth, "Papst Urbans II. Kreuzzugsrede in Clermont bei lateinischen Schriftstellern des 15. und 16. Jahrhunderts", *Jerusalem im Hoch- und Spätmittelalter: Vorstellungen und Vergegenwärtigungen, Konflikte und Konfliktregelung*, ed. Dieter Bauer, Klaus Herbers, and Nikolas Jaspert (Frankfurt am Main: Campus, 2001), 367-405.

23 William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/107-108; Ernest O. Blake, and Colin Morris, "A Hermit goes to War: Peter the Hermit and the Origins of the First Crusade", *Studies in Church History* 22 (1985), 79-107; Malcolm D. Coupe, "Peter the Hermit, a Reassessment", *Nottingham Medieval Studies* 31 (1987), 37-45.

24 Raymondus Aguilers, *Historia Francorum*, 58; Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres*, 65; Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, 336.

25 Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, 486-489; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/169; J. F. Michaud, *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*, çev. Güray Kırpık (Ankara: Lotus Yayınları, 2011), 176.

sonlarında geldikleri Antakya'yı 3 Haziran 1098'de ele geçirmişler,²⁶ 28 Haziran 1098'de de Musul emiri Kürboğa'nın kalabalık ordusunu ve mütteliklerini de mağlup etmişlerdi.²⁷ Urfa'da ise Haçlı lordu Baudouin de Boulogne bir kontluk kurarak burada hâkimiyetini güçlendirmiş, Ermenileri ve Türk garnizonunu itaat altına almıştı.²⁸ Bu olaylardan bir yıl sonra 14 Temmuz 1099 yılında ise Haçlıların asıl hedefleri olan Kudüs zapt edilerek burada bir krallık kurulmuştu.²⁹

Kudüs'ün kanlı bir şekilde ele geçmesinden hemen sonra Vezir el-Efdâl kumandasında Kudüs'ü tekrar ele geçirmeye çalışan Fatımî ordusu, Askalan Savaşı'nda mağlup edilmiş, Kudüs Haçlı Krallığı'nın durumu güçlendirilmişti.³⁰ Fâtımîler, bu şekilde büyük yara alıp prestij kaybına uğrarken, Haçlılarla komşuluk yapan Selçuklu melikleri ve emirleri de birbirleri ile amansız bir mücadele içine girmişlerdi. Halep Selçuklu meliki Rıdvan b. Tutuş (1095-1113), Dımaşk'ı yöneten kardeşi Dukak (1095-1104) ile başından beri kavgalı idi ve aralarındaki bu manasız savaş Haçlıların işine yarıyordu.³¹ Amin Maalouf, biri Halep'e diğeri Dımaşk'a hükmeden bu iki kardeş arasındaki manasız mücadeleden dolayı onlar için "bir meddahın hayalinden çıkmışçasına tuhaf iki kişi" ifadesini kullanır.³² Lübnan asıllı Melkâî Katolik yazarı haklı çıkararak başka gelişmeler de bu olumsuzluğu tırmandırmıştı. Halep Meliki Rıdvan, atabeği olan ve Humus emirliği görevini üstlenen Cenâhüddevle Hüseyin ile de iyi geçinemiyor,³³ onu ortadan kaldırmak

²⁶ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb fî Târîhi Haleb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/278-280; Raymondus Aguilers, *Historia Francorum*, 90; Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres*, 98-99.

²⁷ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, çev. Ali Sevim (Ankara: TTK Yayınları, 2006), 37; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerâi'ş-Şâm ve'l-Cezîre* (b.y., y.y., ts.), 1/120-125; Raymondus Aguilers, *Historia Francorum*, 108; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/262-294; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 196; Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. Mustafa Daş (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010), 341-342.

²⁸ Süryani Mikhail, *Süryânî Patrik Mihail'in Vakayinâmesi*, çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara: TTK Kütüphanesi Tercüme Kısım, 1944), 40; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 195.

²⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 19/400-404; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 8/422-425; Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres*, 123-125; Raymondus Aguilers, *Historia Francorum*, 188-195; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane*, 1/208-224; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/349-366; Zoe Oldenbrough, *The Crusades*, çev. Anne Carter (New York: Pantheon Books, 1966), 134-141.

³⁰ Raymondus Aguilers, *Historia Francorum*, 211-213; Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres*, 126-128; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/394-396; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane*, 1/235-236; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 8/427-430; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hatîre*, 1/107-108; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 20/478; Makrîzî, *İttiazu'l-Hunefâ bi Ahbâri'l-Eimmeti'l-Fâtımiyyîn el-Hulefâ*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li Şuûni'l-İslâmiyye, ts.), 3/24-26; Makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitât-ı ve'l-Asâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418), 2/196; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 19/402; İbn Haldun, *İber*, 4/86-88; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, 5/149; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârîhi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekât vd (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 19/498-499; David Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi 1096-99*, çev. L. Ece Sakar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 82-83.

³¹ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 18/153; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 8/540; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr (by: Dâru'l-Fıkr, ts.), 8/3661-3666; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1/137-138; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sadr, 1900-1904), 1/296; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hatîre*, 1/120-121; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 2/210; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/249; İbn Haldun, *İber*, 4/85; 5/45; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, 4/171; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 19/488, 491; Nadir Karakuş, "Haçlı Seferlerinde Selçuklu Düşman Kardeşler: Rıdvan ve Dukak", *İstem*, 32 (2018), 259-277.

³² Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. M. A. Kılıçbay (İstanbul: Telos Yayınları, 1977), 43.

³³ İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 18/153-154; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 8/400-401; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb* 6/2806-2807; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1/231-235; İbn Vâsıl, *Müferrücu'l-Kurûb*, 1/27; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 19/479, 523.

istiyordu.³⁴ Bu durum da Nehru'l-Kelb Savaşı esnasında Cenâhüddevle'nin niçin Dımaşk meliki Dukak'ın yanında olduğunun en net cevaplarından birisini vermiş oluyordu.

Bölgedeki Arap hânedanlar ise Rıdvan'dan yana bir eğilimleri olmasa da Melik Dukak'a karşı idiler. Suriye Selçuklularının Dımaşk kolunun, Lübnan kıyılarına sokulmaya çalışması Trablus'a hükmeden İmâmiyye Şiası'na mensup³⁵ olan Benû Ammâr'ın lideri Kadı Fahrülmülk'ü endişelendirmişti. Bundan dolayı da Dukak'a ve onun meşhur atabeği Tuğtegin'e (öl. 1128) mesafeli duruyor, eğilimi Haçlılardan tarafa ağır basıyordu.³⁶ Daha uzaklardaki bir başka komşu Şeyzer merkezli Benû Munkiz (1081-1157) ise Selçuklulardan çok Benû Ammâr'a yakın duruyordu. Emirliğin gerçek kurucusu gösterilen Ebü'l-Hasan Sedîdülmük Ali (öl. 1082), daha Şeyzer'e hâkim olmadan Halep'teki Mirdâsî Emîri Mahmûd b. Sâlih'in bir ara kendisine zarar vermesinden çekinerek 1076'da Benû Ammâr'dan Celâlülmülk'ün emânına girmişti.³⁷ Ancak 1157'ye kadar varlığını devam ettiren Şeyzer emirliğinin daha sonraki faaliyetlerinde ise Dımaşk Atabegliği (1104-1154) ile olan sıcak ilişkilerin olduğunu da belirtmeden geçmeyelim.³⁸

2. NEHRÜ'L-KELB SAVAŞI'NI HAZIRLAYAN SEBEPLER

Aşağı Lorraine dükü Godefroi de Bouillon, 22 Temmuz 1099'da Haçlı lordları tarafından Kutsal Mezar'ın Savunucusu anlamına gelen "Advocatus Sancti Sepulchri" unvanı ile Kudüs yöneticisi seçilmişti.³⁹ Kral unvanından çok bu şekilde tesmiye edilmeyi tercih eden Godefroi, Kudüs'e Hıristiyanların en büyük bağı olan Kutsal Mezar Kilisesi ve burada dirileceğine inanılan Hz. İsa'ya kendisini adadığını da göstermiş oluyordu.⁴⁰ Böylece kendisinden başka Antakya'da Norman Bohemond⁴¹ ve Urfa'da da kardeşi Baudouin de Boulogne Haçlı yöneticisi olmuşlardı.⁴² Öte yandan Urfa Haçlı Kotluğu'nun kurulması,

³⁴ Nitekim Melik Rıdvan, atabeği Cenâhüddevle'yi Mayıs 1103'te Humus Ulucamii'nde Haşhaşilere öldürtecektir. Bk. Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 40; İbnü'l-Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl, I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*, çev. Onur Özatağ (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 12; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, 1/247; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Talep*, 6/2807; Joseph Von Hammer, *The History of the Assassins*, çev. Oswald Charles Wood (London: Nabu Press, 1835), 65; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, çev. Özden Arıkan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 70.

³⁵ Şankitî, *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünnî-Şîî İlişkileri*, çev. İdris Çakmak (İstanbul: Mana Yayınları, 2016), 117-119. İmâmiyye, İmâmeti dinin esaslarından kabul edip bazan "Şîa" ve "İsnâaşeriyye" ile eş anlamlı olarak kullanılan Şîî fırkaların ortak adıdır. Bk. Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, *Kitâbü Fırakî's-Şîa*, nşr. H. Ritter (İstanbul: Matbaatü'd-Devle li Cemiiyeti'l-Müsteşrikîn, 1931), 90-93.

³⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 8/473-475; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/261-262; İbn Haldun, *İber*, 5/175; Şankitî, *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünnî-Şîî İlişkileri*, 119-121; Nadir Karakuş, "Trablus'ta Bir Emirlik Benû Ammâr", *İstem*, 16/31 (2018) 69-85.

³⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, 1/183; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 3/410; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hatîre*, 1/80; Kutbüddin Yunîni, *Zeylû Mir'âti'z-Zamân* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, 1992), 2/414-415; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 31/51-52.

³⁸ Bk. Üsâme b. Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, çev. Yusuf Ziya Cömert (İstanbul: Kitabevi, 2012), 45 vd.

³⁹ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/382; Raymondus Aguilers, *Historia Francorum*, 213; Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres*, 124; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane*, 1/233-234.

⁴⁰ Alan V. Murray, "The Title of Godfrey of Bouillon as Ruler of Jerusalem", *Collegium Medievale* 3 (1990), 163-178.

⁴¹ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/249; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane*, 1/144-149; Ralph B. Yewdale, *Bohemond I, Prince of Antioch* (Princeton, NJ, 1924), 71 vd; Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 102-103; Paul M. Cobb, *Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 148; Geoffrey Rice, "A Note on the Battle of Antioch, 28 June 1098. Bohemond as Tactical Innovator", *Parergon* 25 (1979), 3-8.

⁴² Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi*, çev. Ali Öngül (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2017), 2/141; Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres*, 91; Süryani Mikhail, *Süryânî Patrik Mihail'in Vakayinâmesi*, 40; Urfalı

Antakya'yı Müslümanlara karşı koruyan bir tampon vazifesi üstlendiği gibi aynı zamanda İran'dan gelecek olan Türkmen boylarının akışını da engellemiş ve bu hususta bir baraj rolü üstlenmiş oluyordu.⁴³ Urfa Haçlı Kontluğu'nun başında da Nehru'l-Kelb Savaşı'nın galibi ve geleceğin Kudüs Kralı olan Baudouin vardı.⁴⁴

Bundan sonraki gelişmeler ise Haçlıları bir yok oluşa doğru sürüklüyor gibiydi. Haçlılar arasındaki ayrılık ve rekabetler, daha çok 1100 yılı başlarından itibaren su yüzüne çıkmaya başlamış, bu olumsuzlukları beklenmeyen daha başka gelişmeler takip etmişti. Aslında rekabet çok önceleri başlamış, Kont Raymond'un (öl.1105) Godefroi'nin Kudüs kralı seçilmesinden sonraki hoşnutsuzluğu tehlikenin bir başka ayak sesi olmuştu.⁴⁵ Öteden beri Bizans ile arası iyi olmayan Antakya Prinkepsi Bohemond, onlara ait Lazkiye'yi ele geçirip buradaki Bizans donanmasından kurtulmak istiyor⁴⁶ ancak donanma desteğinin olmamasından dolayı bu arzusuna muvaffak olamıyordu.⁴⁷ Bu durum onu Pisalı olan ve donanmasını beraberinde getiren başpiskopos Daimbert'e (öl. 1105) yaklaştırmıştı. Böylece Bohemond, Pisa filosuna sahip olmakla, gücünü Godefroi ve Urfa Kontu Baudouin'e karşı artırmıştı.⁴⁸ Onun Pisa donanmasının desteği ile Bizans'a karşı çıkması, Toulouse kontu Raymond ve diğer Haçlı lordlarını rahatsız etmiş, Bohemond da Lazkiye muhasarasını kaldırmıştı.⁴⁹ Buna rağmen Haçlılar arsındaki fikir ayrılıkları ve menfaat çatışmaları gittikçe artıyordu. Godefroi'nin hastalığının artması ise Bohemond ile Baudouin arasında gizliden bir krallık yarışını da gündeme taşımıştı.⁵⁰ Kudüs patriği Arnoul'un azledilerek⁵¹ yerine Bohemond'un entrikaları ile Pisalı Daimbert'in seçilmesi, Antakya'nın Norman Prinkepsi'ni bu yarışta daha çok ön plana çıkarıyordu.⁵² Nitekim Urfa Kontu Baudouin, Kudüs patriğine getirilen Daimbert'e biat etmeyerek tepkisini göstermişti.⁵³

Bundan sonraki olaylar ise tarihin çok bilinen olayları ile başka bir mecraya doğru akmaya başladı. Önce Kaysâriye'yi ziyareti esnasında rahatsızlanan ve Yafa'ya dönünce de hastalığı artan Kudüs Kralı Godefroi, Venediklilerle birlikte Akkâ'ya karşı yapılacak bir sefer hazırlıkları esnasında öldü.⁵⁴ Onun 18 Temmuz 1100'deki ölümü ile Celile/Galilea prinkepsi ve Bohemond'un yeğeni Tancred (öl. 1112) ile Patrik Daimbert bir güç birliği

Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 187 vd.; George Tate, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015), 40.

⁴³ V. Gordolevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran (Ankara: Onur Yayınları, 1988), 44.

⁴⁴ Bk. Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, 1098-1118* (Ankara: TTK Yayınları, 1994), 1/37 vd.

⁴⁵ Raymondus Aguilers, *Historia Francorum*, 216.

⁴⁶ Anna Komnena, *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*, 344 vd.

⁴⁷ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane*, 1/245-249.

⁴⁸ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/401-419; Alan V. Murray, "Daimbert of Pisa, the Domus Godefridi and the Accession of Baldwin I of Jerusalem", *From Clermont to Jerusalem: The Crusades and Crusader Societies, 1095-1500*, ed. A. V. Murray (Turnhout: Brepols, 1998), 81-102.

⁴⁹ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane*, 1/248-149.

⁵⁰ Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres*, 129-130.

⁵¹ Diğer bir Haçlı kroniği Arnulf'un diyakoz yardımcısı ve papaz olmadığını, kadın peşinde koştuğunu ve Patrik seçildikten sonra diğer ruhanîlerden rüşvet aldığını dile getirerek Bohemond'un bu işteki parmağından söz etmez. Bk. Raymondus Aguilers, *Historia Francorum*, 215.

⁵² Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane*, 2/23-24, 28.

⁵³ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1/237.

⁵⁴ Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 19/404; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/414; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane*, 2/24; Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres*, 136; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 203; John C. Andressohn, *The Ancestry and Life of Godfrey of Bouillon* (Bloomington: Indiana University Publications, 1947), 109-110; Anonim, *I. Ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*, çev. Vedii İlmen (İstanbul: Yaba Yayınları, 2005), 15.

oluşturarak Urfa'daki kardeşi Baudouin'in Godefroi'nin mirasına konmasını engellemeye çalıştılar. Her şey yolunda giderken Bohemond, Malatya'nın Ermeni hâkimi Gabriel'den bir yardım çağrısı almış ve Dânişmend Gazi'nin saldırılarına karşı çıkıp yeni bir zafer elde etmek için kuzeye yönelmişti. Ancak Malatya civarındaki dağlık bölgeye girince Dânişmend Gazi'nin kurduğu pusuya düşerek esir edilmişti. Tutsak düşen Antakya Prinkepsi'nin beraberinde akrabası Salerno Kontu Richard (öl. 1119) da vardı ve ikisi daha kuzeydeki Niksar'a götürülerek buradaki zindanına atılmışlardı.⁵⁵ Şimdi Haçlılar arasında bir yönetim boşluğu oluşmuş, diğer yandan da Kudüs Krallığı denge tahtasında Baudouin'in gücü daha ağır basmaya başlamıştı.

3. NEHRÜ'L-KELB SAVAŞI

Urfa Kontu Baudouin, abisinin öldüğünü haber alınca, kendi ordu papazının ifadesine göre kardeşinin ölümüne üzülmüş; ancak diğer taraftan, Kudüs krallığı gibi bir mirası devralacak olmasına ise sevinmişti.⁵⁶ Bundan sonra kısa sürede Urfa'da işleri yoluna koymuş ve oraya da dostu ve kuzeni⁵⁷ Baudouin de Bourg'u atamıştı. Surlu William Baudouin de Bourg'u bilgili ve faziletli bir kişi olarak tanıtarak Baudouin de Boulogne'nin kararının isabetli olduğunu vurgular.⁵⁸ Bu kararla Baudouin de Boulogne, ilk kurulan Haçlı devletçığının varlığının devam etmesini sağladığı gibi bölgedeki hâkimiyetinin sürmesini de oluşturmuş oluyordu.⁵⁹ Vakit gelince de 2 Ekim 1100'de beraberindeki iki yüz şövalye ve yedi yüz piyadeden oluşan birliği ile altı gün sürecek olan Kudüs yolculuğuna başlamıştı. Bu kadar az bir asker ile böyle zorlu bir yolculuğa çıkılması ise herkesi şaşkırtmış, korkup bu küçük birliği terk edenler olmuştu.⁶⁰

Bu yolculukta onu bekleyen en önemli tehlike, Norman liderin Dânişmendli zindanlarında olmasından dolayı kendiliğinden ortadan kalkmıştı. Antakya'da oluşan yönetim boşluğu Baudouin'in gelişi ile yerini sevince bıraksa da şehir halkı Bohemond yerine onun Prinkeps olmasına sıcak bakmamıştı.⁶¹ Burada yaklaşık üç gün dinlenilmiş ve Baudouin'in Ermeni eşi ve hizmetçileri yol güvenliğinden kaynaklanan endişeden dolayı deniz yolu ile Yafa'ya gönderilmişti. Kendisi de oldukça iyi karşılandığı Lazkiye'ye gelmiş ve iki gece geçirdiği şehirde kendisine yeni katılımlar olmuştu. Bu sırada kendisine Dımaşk Türkleri⁶² tarafından pusu kurulduğu ve sahil yolunu inerken yer alan sarp geçitte saldırıya uğrayacağı bilgisi ulaşmıştı.⁶³ Küçük birliğinde yeni korku ve kargaşalar olmuş ve bu durum Cebele'ye vardığı zaman kendisini daha çok belli etmişti. Şimdi yanında yüz altmış

⁵⁵ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane*, 2/28-30; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/411; Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres*, 135-136; Süryani Mikhail, *Süryânî Patrik Mihail'in Vakayinâmesi*, 47; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 205; Vahram, *Wahram's Chronicle of the Armenian Kingdom in Cilicia, During the time of the Crusades*, çev. Charles Fried Neumann (London: J. L. Cox Ltd. 1831), 28-30; Nadir Karakuş, "Müslümanlara Esir Düşen Haçlı Soyluları", *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45 (2018), 54.

⁵⁶ Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres*, 137.

⁵⁷ Baudouin du Bourg'un daha çok Godefroi ve Baudouin de Boulogne'ye erkek akraba (kinsman) olduğu vurgulanır. Bk. Peter R. Grillo, "Romans de croisade, histoires de famille: Recherches sur le personnage de Baudouin de Sebourg", *Romania* 110 (1989), 383-395.

⁵⁸ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/421-422.

⁵⁹ Asbridge, *Haçlı Seferleri*, 136.

⁶⁰ Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres*, 137.

⁶¹ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane*, 2/32.

⁶² Bunların Dımaşk Selçuklu Meliki Dukak, Humus emiri Cenâhüddevle (Geneadoil) ve adamları olduğunu hatırlatmamız gerekir.

⁶³ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/422.

şövalye ve beş yüz piyade kalmıştı. Trablus'a ulaştığında ona burada gelen hiç beklemediği bir destek yüzünü güldürmüştü. Dımaşk meliki Dukak ile müttefiki Humus emiri Cenâhüddeve'nin⁶⁴ kendisine pusu kuracağı Trablus'un Müslüman emiri⁶⁵ tarafından bildirildi. Trablus emiri, Baudouin ve askerlerine çadır, ekmek, şarap ve şeker gibi yiyecekler gönderdiği gibi Dımaşklıların askeri planları hakkında da bilgi sağlamaktan çekinmedi.⁶⁶

Baudouin, bundan sonra konumuzu teşkil eden sahil yolu ile Beyrut arasındaki çetin ve sarp geçide; yani Dukak ve Cenâhüddeve'nin kendisine pusu kurdukları Nehru'l-Kelb'e doğru ilerlemeye başladı. Sadece pusu kurmakla yetinmeyen Müslümanlar, Beyrut'tan hareket eden bir donanma⁶⁷ vasıtası ile Baudouin'in ricat yolunu da kesme planı yapmışlardı. İlk saldırılar Haçlıları bunaltmış, denizden ve uçurum tepelerinden yapılan saldırılar Baudouin'in ordu papazını dahi burada olmamak için her şeyini verecek hale getirmişti. Üstelik herhangi bir destek olmaması ve suyun bulunmaması da Haçlıları daha büyük bir dehşete sürüklüyordu.⁶⁸

Franklar, bu güç durumdan ortalığın kararması sayesinde başarıyla geri çekilip kurtulabildiler. Humus emiri Cenâhüddeve karanlıkta Haçlılara taarruz edilesini söylese de Dukak'ın yakın adamları beklenilmesinden yana fikir beyan ettiler. Bundan sonra da Haçlıların sığındıkları bölgeye yapılan ok atışları ile sınırların gergin olduğu bir gece geçirildi.⁶⁹ Gün ağarırken Baudouin soğukkanlılığını koruyarak en iyi adamlarını artçı bırakıp sahte bir ricat yaptı. Bu geri çekilişe kanan Dımaşklılar da takibe başlayınca Baudouin planladığı şeyi yapma fırsatını yakaladı. Bir müddet sonra yolun darlaştığı yerde geri dönerek zırhlı şövalyelerini Dımaşklılara saldırttı.⁷⁰ Bu saldırı başarılı oldu ve Müslümanlar bu ani saldırı karşısında kaçmaya başladılar. Panik her tarafa yayılınca Dımaşk ordusu dağıldı ve uçurumlarla sarp yerlere kaçamayanlar şövalyeler tarafından öldürüldü.⁷¹ Haçlıların ricat yolunu kesmek ve Dımaşklılara destek vermek için ilerleyen Arap gemileri de paniğe kapılıp oraya buraya dağılan müttefiklerine yardım için kıyıya yanaşamayınca zafer daha da çabuklaştı.⁷²

Esir edilen zengin-soylu tutsaklar yanında ele geçirilen çoğu silahlardan oluşan ganimet Baudouin'in önüne getirilmiş, bundan sonra hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Nehru'l-Kelb geçilerek, terk edilmiş bir kaledeki zeytin ağaçlarının altında bu ganimetler dağıtılmıştı. Kazanılan büyük başarı yanında Haçlıların kendilerine güvenleri gelmiş ve

⁶⁴ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane*, 2/32'de Dukak ve Cenâhüddeve'nin bu savaşa katıldığı bildirilirken, William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/422'de sadece Dımaşk meliki Dukak'ın askerleri olduğu zikredilir.

⁶⁵ Bu zât da Melik Dukak'ın Beyrut'a doğru yayılarak kendi hâkimiyetini tehdit etmesinden endişe duyan Benû Ammâr'dan Fahrülmülk idi.

⁶⁶ Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres*, 138.

⁶⁷ Bu sırada bir donanma gücüne sahip güçler, kıyı şeridinin büyük bir kısmını elinde bulunduran Fatımîler ve Trablus Benû Ammâr Emirliği idi. Dukak ve Cenâhüddeve'ye destek veren donanma ise 1099'da Askalân Savaşı'nda kara ordusu ciddi bir zaafa uğramasına rağmen donanması halâ aktif olan Fatımîler olmalıdır. Bu sıralardaki Fatimî donanması için bk. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 8/490; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hatîre*, 1/80; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/271; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 19/498; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, 5/178-179; İbn Haldun, *İber*, 4/87-88; Makrîzî, *İttiazu'l-Hunefâ*, 3/42-45; Makrîzî, *Hitât*, 2/390.

⁶⁸ Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres*, 139.

⁶⁹ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane*, 2/33-34.

⁷⁰ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/423.

⁷¹ Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres*, 140-141.

⁷² William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/423.

çevreye de büyük bir korku salmışlardı. Beyrut'a vardıkları zaman buradaki Müslümanların sundukları ikramlarda da bu görülmüştü.⁷³ Bohemond'un yeğeni olan Tancred'in kontrolündeki Hayfa onlara kapılarını açmasına rağmen, herhangi bir ihanetten çekinen Baudouin, şehir dışında kamp kurup dinlendikten sonra Yafa'ya ulaşmıştı. Büyük bir zafer kazanılmış, 9 Kasım 1100'de Kudüs'e ulaşan Baudouin burada krallık tacını giymiş ve duruma hâkim olmuştu.⁷⁴

4. NEHRÜ'L-KELB SAVAŞI SONRASI

Suriye'nin en sarp geçitlerinden birisinde oldukça iyi planlanmış bir pusunun başarısız olması, Haçlı seferleri tarihinin en yetenekli Kudüs krallarından birisi olan I. Baudouin'in⁷⁵ Müslümanlar aleyhine yükselişini de beraberinde getirmişti. Müslümanlar tarafından Bohemond'un esir edilmesinin meyveleri toplanamadığı gibi Halep-Dımaşk gerginliği de devam etmişti. Fatımîlere 1102'de Remle savaşlarında ve sonrasında ağır darbeler indiren Baudouin, çevresine korku salmayı sürdürmüştü.⁷⁶ Nehrül-Kelb Savaşı'nda ağır ve beklenmedik bir yenilgi alan Dukak ise bundan sonra Baudouin ile barışçıl ve uzlaşmacı bir siyaset izlemeye dikkat etmiş, Haçlılar ile mücadeleye vakit ayırmamıştı.⁷⁷ Nehrül-Kelb Savaşı öncesinde Haçlılara erzak ve istihbarat sağlayan Benû Ammâr'dan Fahrulmülk, 1109 yılında Trablus'u Haçlılara kaptırarak Dımaşk'taki Tuğtegin'den (1104-1128) medet ummak zorunda kalmıştı.⁷⁸ Nehrül-Kelb savaşı'nın diğer baş aktörlerinden Cenâhüddevle Hüseyin 1103'te ortadan kaldırılmış,⁷⁹ Melik Dukak da ondan bir yıl sonra hayata veda etmişti.⁸⁰

Bu sırada 1101'de Arsûf ve Kaysâriyye⁸¹ ile 1104 yılında Cübeyl Akkâ gibi sahil şehirleri Baudouin'in eline geçmişti.⁸² 1105 yılında Kudüs'teki rakibi Patrik Daimbert'i de saf dışı bırakmayı başaran I. Baudouin,⁸³ 1115 yılında Kızıldeniz kıyısına doğru yürüyüşe geçmişti. Şevbek bölgesinde "Kral Dağı" anlamına gelen "Le Krak de Montreal"⁸⁴ isminde bir kale yaptırarak buraya yerleştirdiği garnizon sayesinde bölgeyi kontrol etmeyi bilmişti. Daha ilerideki Akabe/Alia'yı işgal ederek buraya da hâkim olmuştu. Böylece bu iki

⁷³ Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres*, 142.

⁷⁴ Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane*, 2/35-36; Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres*, 142-143; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/425; Mike Paine, *Haçlı Seferleri*, çev. Cumhuriyet Atay (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011), 39.

⁷⁵ Rudolf Hiestand, "König Balduin und sein Tanzbar", *Archiv für Kulturgeschichte* 70 (1988), 343-360.

⁷⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 8/489-495; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hatîre*, 1/78; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/480; Makrîzî, *İttiazu'l-Hunefâ*, 3/26-45; Makrîzî, *Hîtât*, 1/391; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 19/507; Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres*, 185-190; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/427 vd.

⁷⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 58-59; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, 152.

⁷⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, 33-34; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1/182-184; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 20/28-30; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/476-478; William Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Ziya Karal (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 158-162.

⁷⁹ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 40; İbnü'l-Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, 12; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, 1/247; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Talep*, 6/2807.

⁸⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 19/211; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 1/296; İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hatîre*, 1/68; İbn Vâsıl, *Müferrücu'l-Kurûb*, 1/9.

⁸¹ Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres*, 152-155; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane*, 2/46-47.

⁸² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 8/495-496; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/260-261; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 19/529; İbn Haldun, *İber*, 5/213; Makrîzî, *İttiazu'l-Hunefâ*, 3/34; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, 5/188; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane*, 2/96-97.

⁸³ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/427 vd.

⁸⁴ Stanley Lane-Pool, *Saladin and the Fall of the Jerusalem* (London: Independently Published, 1898), 27; David Nicolle, *Crusader Castles in the Holy Land 1097-1192* (Oxford: Osprey Publishing, 2004), 58.

müstahkem mevki sayesinde Suriye-Mısır ve Hicaz arasındaki ticaret ve hac yollarını kontrol ederek Müslümanların iktisadî ve dinî hayatlarına büyük bir darbe vurmuştu.⁸⁵ 2 Nisan 1118'de Mısır'ın girişindeki el-Arîş'te⁸⁶ ölmese idi belki de artık iyice zayıflayan Fatimîlerin elinden Mısır'ı dahi alacaktı. Haçlıların bu kadar geniş alana yayılmaları, Nehru'l-Kelb Savaşı'nda aldıkları galibiyet sayesindeydi. Müslümanlar birlik olup ileriye görebilselerdi, hem Kudüs hem de Antakya Haçlıları büyük bir yok oluşun içine sürüklenebilirlerdi.

SONUÇ

Haçlı Seferleri, Frankların azim ve cesareti yanında Müslümanların da bir araya gelememelerinin ve kıskançlıklarının tarihidir. 1095'te Papa II. Urbanus'un yaptığı Haçlı seferi çağrısı, Katolik Hıristiyanları yekvücut halinde Doğu'ya doğru akın ettirirken İslâm dünyası, Sultan Melikşah'ın mirası üzerine kavga eden oğulları ve eşini izlemiş, Halife bu konuda gerekli basireti gösterememiştir. Bu durum Suriye'de de devam etmiş ve bu kez kavga edenler Melikşah'ın kardeşi ve Suriye Selçuklularının kurucusu olan Tutuş'un oğulları olmuştur. Halep'te hüküm süren Rıdvan ile Dımaşk'taki kardeşi Dukak, ezeli düşmanlığa varan kavgaları ile Haçlıların bölgede kendilerine devletçikler kurmalarına imkân sağlamıştır. Antakya'nın yardımına gelen Musul emiri Kürboğa'nın büyük ordusunun başarısız olmasında da aynı durum rol oynamıştır.

Bölgenin diğer Müslüman aktörleri de bu rekabet ve kavganın içinde yer almışlar, bu da İslâm birliğinin sağlanmasını engelleyen en büyük etken olmuştur. Kudüs Kralı Godefroi'nin öldüğü, Antakya Prinkepsi Bohemond'un Dânişmend Türkleri tarafından esir edildiği 1100 yılında ise Müslümanlara bir fırsat doğmuştur. Ölen Kudüs Kralı Godefroi'nin mirasına sahip çıkmak için Urfa'dan yola çıkan kardeşi Kont Baudouin'in güzergâhında Beyrut ile Saydâ arasında yer alan sarp Nehru'l-Kelb geçiti vardır. Dımaşk ve Humus güçleri onu burada pusuya düşürüp Haçlıları büyük bir girdaba sürüklemek istemektedirler. Ancak Trablus'un Müslüman emiri, Dımaşk meliki Dukak'ın kendi arazisine doğru yayılma siyasetinden rahatsız olduğu için Haçlılara erzak ve istihbarat desteğinde bulunarak bu girişimi baltalamıştır. Pusuyu öğrenen Haçlılar da gerekli önlemleri almayı ve ihtiyatlı olmayı ihmal etmemişlerdir. Müslümanların kurduğu pusu ilk zamanlar başarılı olsa da daha sonra yenilgileri ile sonuçlanmış ve Franklar hiçbir direnişle karşılaşmadan yollarına devam etmişlerdir. Ardından da Baudouin Kudüs kralı olarak taç giymiş ve yaklaşık onsekiz yıl Müslümanlara karşı başarılı taarruzlar yapmıştır. Ele geçirdiği sahil beldeleri yanında Kızıldeniz ve Hicaz yolunda hâkimiyet kurması Müslümanları büyük bir çıkmazın içine sokmuştur. Yakalanan bir fırsat kaçmış ve Haçlıların Suriye ve Filistin'den çıkarılmaları akamete uğradığı gibi Frank taarruzlarından dolayı büyük zararlar yaşanmıştır. Üstelik Baudouin zamanında Selçuklu melikleri Dukak ve Rıdvan'ın hâkimiyetleri çoktan sona ermiş, Trablus emirliği ise tarihe karışmıştır.

⁸⁵ Makrîzî, *Hitât*, 1/419; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane*, 2/196; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/506.

⁸⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 8/633; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 30/316; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 20/76; İbn Haldun, *İber*, 4/89; Makrîzî, *İttiazu'l-Hunefâ*, 3/53-56; Makrîzî, *Hitât*, 1/391-392; Albert of Aachen, *Historia Ierosolimitane*, 2/199-200; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, 1/515.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- Albert of Aachen. *Historia Ierosolimitane, History of the Journey to Jerusalem*. çev. Susan B. Edgington. Farnham: Ashgate Publishing, 2013.
- Andressohn, John C. *The Ancestry and Life of Godfrey of Bouillon*. Bloomington: Indiana University Publications, 1947.
- Anna Komnena. *Alexiad Malazgirt'in Sonrası*. çev. Bilge Umar. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1996.
- Anonim. *I. Ve II. Haçlı Seferleri Vekayinamesi*. çev. Vedii İlmen. İstanbul: Yaba Yayınları, 2005.
- Azîmî. *Azîmî Tarihi*. çev. Ali Sevim. Ankara: TTK Yayınları, 2006.
- Bayur, Yusuf Hikmet. *Hindistan Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 1940.
- Belâzurî. *Ensâbu'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1959.
- Belâzurî. *Fütûhu'l-Büldân, Ülkelerin Fetihleri*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Blake, Ernest O. and Morris, Colin. "A Hermit goes to War: Peter the Hermit and the Origins of the First Crusade". *Studies in Church History* 221(985), 79-107.
- Boyle, John A. "The Journey of Het'um I, King of Little Armenia, the Court of the Great Khan Mongke". *Central Asia Journal*, 9 (1964), 181-353.
- Cahen, Claude. *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. çev. Mustafa Daş. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.
- Cobb, Paul M. *Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri*. çev. Ekin Duru. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- Coupe, Malcolm D. "Peter the Hermit, a Reassessment". *Nottingham Medieval Studies* 31 (1987), 37-45.
- Demirkent, Işın. *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, 1098-1118*. Ankara: TTK Yayınları, 1994.
- Ebû Şâme. *er-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*. thk. İbrahim Zeybek. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
- Ebü'l-Fidâ. *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*. Kahire: Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Mısriyye, ts.

- Fulcherius Carnotensis. Fulcher of Chartres, A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127. çev. F. Rita Ryan. Knoxville: University of Tennessee Press, 1969.
- Gerdîzî. Zeynü'l-Ahbâr. nşr. Abdülhay Habîbî. Tahran: y.y., 1347..
- Gordolevski, V. Anadolu Selçuklu Devleti. çev. Azer Yaran. Ankara: Onur Yayınları, 1988.
- Grillo, Peter R. "Romans de croisade, histoires de famille: Recherches sur le personnage de Baudouin de Sebourg". Romania 110 (1989), 383-395.
- Grousset, Rene. Bozkır İmparatorluğu, Atilla, Cengiz Han, Timur. çev. M. Reşat Uzmen. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980.
- Haig, T. W. "Hayber Geçidi". İslam Ansiklopedisi. 5/1, 386-387. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Halife b. Hayyât. Târîhu Halife b. Hayyât. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397.
- Hamîdullah, Muhammed. Hz. Peygamberin Savaşları ve Savaş Meydanları. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1981.
- Hammer. The History of the Assassins. çev. Oswald Charles Wood. London: Nabu Press, 1835.
- Heyd, William. Yakın-Doğu Ticaret Tarihi. çev. E. Ziya Karal. Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- Hiestand, Rudolf. "König Balduin und sein Tanzbar". Archiv für Kulturgeschichte 70 (1988), 343-360.
- Holt, P. M. Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu. çev. Özden Arıkan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- İbn Abdilber el-Kurtubî. el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992.
- İbn Asâkir. Tarîhu Dımaşk. thk. Amr b. Ğarâme el-Amrî. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Hacer el-Askalânî. el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe. thk. Âdil Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Haldun. Kitâbü'l-İber ve Dîvânu Mübtede' ve'l-Haber fî Tarîhi'l-Arab ve'l-Berber ve Âsirihim min Zevi's-Şe'ni'l-Ekber. thk. Halil Şahâde. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1985.
- İbn Hallikân. Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sadr, 1900-1904.

- İbn Hişâm. es-Sîretu'n-Nebeviyye. thk., şrh: M. es-Sekkâ-İ. Ebyârî-A. Şelbî. Kahire: y.y. 1375/1955.
- İbn Kesîr. el-Bidâye ve'n-Nihâye. thk. Abdullah et-Türkî. b.y., Dâru Hicr, 1418/1997.
- İbn Sâ'd. et-Tabakâtü'l-Kübrâ. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Şeddâd, İzzeddin. el-A'lâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre. b.y., y.y., ts.
- İbn Tağrîberdî. en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûk Mısır ve'l-Kahire. nşr. M. Hüseyin Şemseddin. Beyrut: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1992.
- İbn Vâsıl. Müferrücü'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb. thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl vd. Kahire: el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1377/1957.
- İbnü'l-Adîm. Buğyetü't-Taleb fî Târîhi Haleb. thk. Süheyl Zekkâr. by: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-Adîm. Zübdetü'l-Haleb fî Târîhi Haleb. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
- İbnü'l-Cevzî. el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr. el-Kâmil fi't-Tarih. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1417/1997.
- İbnü'l-Kalânîsî. Şam Tarihine Zeyl, I. Ve II. Haçlı Seferleri Dönemi. çev. Onur Özatağ. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Kalkaşendî. Subhu'l-A'sâ fî Sinaâtî'l-İnşâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Karakuş, Nadir. "Haçlı Seferlerinde Selçuklu Düşman Kardeşler: Rıdvan ve Dukak". İstem, 32 (2018), 259-277.
- Karakuş, Nadir. "Müslümanlara Esir Düşen Haçlı Soyluları". Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 45 (2018), 51-74.
- Karakuş, Nadir. "Trablus'ta Bir Emirlik Benû Ammâr". İstem, 16/31 (2018) 69-85.
- Kitchen, Kenneth Anderson. Ramesside Inscriptions Translated and Annotated. Oxford: Blackwell Publishers, 1996.
- Kurat, Akdes Nimet. Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar. Ankara: TTK Yayınları, 1987.

Lane-Pool, Stanley. *Saladin and the Fall of the Jerusalem*. London: Independently Published, 1898.

Maalouf, Amin. *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*. çev. M. A. Kılıçbay. İstanbul: Telos Yayınları, 1977.

Maalouf, Amin. *Tanios Kayası*. çev. Olcay Kunal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.

Madden, Thomas F. *The Concise History the Crusades*. New York: Rowman & Littlefield, 2014.

Makrîzî. *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitât-ı ve'l-Asâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, 1418.

Makrîzî. *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, 1418/1997.

Makrîzî. *İttiazu'l-Hunefâ bi Ahbâri'l-Eimmeti'l-Fâtımiyyîn el-Hulefâ*. thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl. Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li Şuûni'l-İslâmiyye, ts.;

Michaud, J. F. *Haçlı Seferlerinin İlginç Olayları*. çev. Güray Kırpık. Ankara: Lotus Yayınları, 2011.

Murray, Alan V. "Daimbert of Pisa, the Domus Godefridi and the Accession of Baldwin I of Jerusalem". *From Clermont to Jerusalem: The Crusades and Crusader Societies, 1095–1500*. 81-102. ed. A. V. Murray. Turnhout: Brepols, 1998.

Murray, Alan V. "The Title of Godfrey of Bouillon as Ruler of Jerusalem". *Collegium Medievale* 3 (1990), 163-178.

Müneccimbaşı. *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi*. çev. Ali Öngül. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2017.

Nevbahtî, Hasan b. Mûsâ. *Kitâbü Fıraki's-Şîa*. nşr. H. Ritter. İstanbul: Matbaatü'devle li Cemiiyeti'l-Müsteşrikîn, 1931.

Nicolle, David. *Birinci Haçlı Seferi 1096-99*. çev. L. Ece Sakar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Nicolle, David. *Crusader Castles in the Holy Land 1097-1192*. Oxford: Osprey Publishing, 2004.

Nüveyrî. *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâik, 1423.

Oldenbrough, Zoe. *The Crusades*. çev. Anne Carter. New York: Pantheon Books, 1966.

- Oppenheim, A. L. "Nebuchadrezzar". The Interpreter's Dictionary of the Bible. 3/529-530. New York: Nashville 1962.
- Orth, Peter. "Papst Urbans II. Kreuzzugsrede in Clermont bei lateinischen Schriftstellern des 15. und 16. Jahrhunderts". Jerusalem im Hoch- und Spätmittelalter: Vorstellungen und Vergegenwärtigungen, Konflikte und Konfliktregelung. 367-405. ed. Dieter Bauer, Klaus Herbers, and Nikolas Jaspert. Frankfurt am Main: Campus, 2001.
- Ögel, Bahaeddin. İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi. Ankara: TTK Yayınları, 1984.
- Paine, Mike. Haçlı Seferleri. çev. Cumhur Atay. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011.
- Palaz Erdemir, Hatice. "The Nature of Turko-Byzantine Relations in the Sixth Century AD". TTK Belleten, 68/252 (2004), 423-430.
- Raymondus Aguilers. Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem, Haçlılar Kudüs'te, Bir Papazın Gözünden İlk Haçlı Seferi. çev. Süleyman Genç. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.
- Reşîdüddin. Tarih-i Gâzân Hân. çev. Fuat Abdülmütî es-Sayyâd. Kahire: Dâru's- Sikâfe li'n-Neşr, 2000.
- Rice, Geoffrey. "A Note on the Battle of Antioch, 28 June 1098. Bohemond as Tactical Innovator". Parergon 25 (1979), 3-8.
- Riley Smith, Jonathan. The Crusades, A History. New York: Oxford University Press, 1995.
- Runciman, Steven. Haçlı Seferleri Tarihi. çev. Fikret Işıltan. Ankara: TTK Basımevi, 1986.
- Saleh Muhammedoğlu Aliev. "Derbend". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 9/164-166. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Sıbt İbnü'l-Acemî. Kunûzü'z-Zeheb fî Târîh-i Haleb. Halep: Dâru'l-Kalem, 1417.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârîhi'l-A'yân. thk. Muhammed Berekât vd. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârîhi'l-A'yân. thk. Muhammed Berekât vd. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
- Smith, R. E. "The Army Reforms of Septimius Severus". Historia 21 (1972), 481-500.
- Somerville, Robert. "The Council of Clermont and the First Crusade". Studia Gratiana 20 (1976), 325-337.
- Süryani Mikhail. Süryânî Patrik Mihail'in Vakayinâmesi. çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara: TTK Kütüphanesi Tercümeler Kısmı, 1944.

Şankıfî. Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünnî-Şîî İlişkileri. çev. İdris Çakmak. İstanbul: Mana Yayınları, 2016.

Taberî. Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu't-Taberî). Beyrut: Dâru't-Turâs 1387.

Tate, George. Haçlı Seferleri Zamanında Doğu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.

Asbridge, Thomas. Haçlı Seferleri, çev. Ekin Duru. İstanbul: Say Yayınları, 2014.

Urfalı Mateos. Urfalı Mateos Vekayi-nâmesî (952-1136) ve Papaz Grîgor'un Zeyli (1136-1162). çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara: TTK Basımevi, 2000.

Üsâme b. Münkız. Kitâbü'l-İ'tibâr. çev. Yusuf Ziya Cömert. İstanbul: Kitabevi, 2012.

Vahram. Wahram's Chronicle of the Armenian Kingdom in Cilicia, During the time of the Crusades. çev. Charles Fried Neumann. London: J. L. Cox Ltd. 1831.

Vâkıdî. el-Meğâzî. thk. Marsden Jones. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.

William of Malmesbury. Chronicle Kings of England. çev. J. A. Giles. London: H. G. Bohn, 1847.

William of Tyre. A History of Deeds Done Beyond the Sea. çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey. New York: Colombia Universty Press, 1943.

Yâkût el-Hemevî. Mu'cemü'l-Büldân. thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.

Yewdale, Ralph B. Bohemond I, Prince of Antioch. Princeton, NJ, 1924.

Yunînî, Kutbüddin. Zeylü Mir'âti'z-Zamân. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, 1992.

Zehebî. Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ. thk. Şuayb el-Arnaûd. b.y., Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.